

Despre îngeri

DE ACELAȘI AUTOR

- Călătorie în lumea formelor*, Meridiane, 1974
Pitoresc și melancolie. O analiză a sentimentului naturii în cultura europeană, Univers, 1980
Francesco Guardi, Meridiane, 1981
Ochiul și lucrurile, Meridiane, 1986
Minima moralia. Elemente pentru o etică a intervalului, Cartea Românească, 1988
Jurnalul de la Tescani, Humanitas, 1993
Limba păsărilor, Humanitas, 1994
Chipuri și măști ale tranziției, Humanitas, 1996
Eliten – Ost und West, Walter de Gruyter, Berlin–New York, 2001
Despre îngeri, Humanitas, 2003
Obscenitatea publică, Humanitas, 2004
Comedii la porțile Orientului, Humanitas, 2005
Despre bucurie în Est și în Vest și alte eseuri, Humanitas, 2006
Note, stări, zile, Humanitas, 2010
Despre frumusețea uitată a vieții, Humanitas, 2011
Față către față. Întâlniri și portrete, Humanitas, 2011
Parabolele lui Iisus. Adevărul ca poveste, Humanitas, 2012
Din vorbă-n vorbă. 23 de ani de întrebări și răspunsuri, Humanitas, 2013
O idee care ne sucește mințile (coautori Gabriel Liiceanu, Horia-Roman Patapievici), Humanitas, București, 2014
Dialoguri de duminică. O introducere în categoriile vieții (dialoguri cu Gabriel Liiceanu), Humanitas, 2015
Neliniști vechi și noi, Humanitas, 2016
Despre inimă și alte eseuri, Humanitas, 2017
Pe mâna cui suntem?, Humanitas, 2018
Despre destin: Un dialog (teoretic și confesiv) despre cea mai dificilă temă a muritorilor (coautor Gabriel Liiceanu), Humanitas, 2020
Capodopere în dialog, Humanitas, 2023

Andrei
PIEȘU
Despre îngeri

 HUMANITAS
BUCUREȘTI

Cuprins

Cuvânt înainte	7
I. INTRODUCERE ÎN ANGELOLOGIE	
1. Farmecul lumilor intermediare	15
Dihotomiile, principiul identității	
și tema intervalului	15
Lumile intermediare	
de la Platon la Walter Benjamin	21
Îngeri deasupra omului	
și omul deasupra îngerilor	30
Deduția speculativă a existenței îngerilor	
la Toma d'Aquino. „Corpul“ îngerilor	37
2. Îngeri și imaginalul	48
Tribulațiile „existentului“	48
Imaginalul și oglinzile	55
Corpuri spirituale	63
Nicăieri, peste tot, „înăuntru“, „în afară“	67
Imaginația divină	73
3. Îngerul de lângă om: păzitorul ceresc	78
Surse creștine și necreștine	79
Întrebările teologilor	84
Îngerul păzitor și omul precar.	
Modelul-călăuză. Bunătatea neîndurătoare	91
Teze pentru o fenomenologie	
a protecției (îngerești)	100
Moduri ale protecției. Terminologie	108

4. Omul de lângă înger: călugărul	121
Cerul, chilia și îngerii	121
Călugări, aripi, păsări	133
Pustiul și muntele	138
<i>Monachus quasi monoculus</i>	146
Veghe și rugăciune	150
5. Îngerii, muzica lumii și națiunile	155
<i>Cognitio matutina</i> și <i>musica coelestis</i>	157
Îngerii națiunilor și erezia naționalistă	162
Hristos ca principiu supra-național.	
<i>Pax messianica</i>	165
II. EXPERIENȚE, TATONĂRI, LECTURI	
„Lumea spirituală“	171
Îngerul și clipa	177
Tăcerea îngerilor	178
Lumea în oglindă	181
Îngerii și gândirea simbolică	184
Iubirea îngerească	187
Îngeri și zile	193
Îngeri și litere	199
Căderea îngerilor și răul omenesc	202
Martirajul îngerului păzitor	211
Aroma lumii	214
Intelectul ca înger	215
„Omul universal“	223
Lupta lui Iacob cu îngerul	228
III. ADDENDA	
1. Îngerii. Elemente pentru o teorie a proximității	247
A. Diversiunea „departelui“	247
B. Soluțiile angelologiei	250
C. Topografia lumilor îngerești	265
2. Tabloul ierarhiilor cerești	274

Cuvânt înainte

Proiectul unei cărți despre îngeri a apărut înainte de 1989, când accesul la o bibliografie consistentă era mai mult decât dificil, iar perspectiva unei publicări – improbabilă. Interesul pentru subiect se născuse pe două niveluri: mai întâi, mi se părea că în ciuda „farmecului” și a relevanței sale teologice, el nu se bucura, în mod suficient, de atenția dogmaticii contemporane; apoi, după ce, în *Minima moralia*, încercasem o „etică a intervalului”, simțeam că îngerii sunt, în plan ontologic, reflexul firesc al spațiilor intermediare. Îmi puteam imagina deci o trilogie a intervalului, conținând o primă parte de etică, o a doua de angelologie și o a treia privitoare la problematica parcursului spiritual, a „căii”. Abia în 1992, ca oaspete, pentru șase luni, la Wissenschaftskolleg zu Berlin (unde a trebuit să produc o conferință despre îngeri¹), am reușit să consult o sumedenie de lucrări esențiale, de care nu mă putusem apropia până atunci, dar am constatat că tema în sine rămăsese oarecum exotică. Între timp,

1. Am reprodus textul conferinței („Îngerii. Elemente pentru o teorie a proximității”) în volumul de față (vezi Addenda, pp. 253–279), pentru a consemna, astfel, prima formulare articulată pe care am dat-o subiectului, acum 11 ani.

*Prietenului meu Horia Bernea,
unul din cei foarte puțini
cu care puteam sta de vorbă despre îngeri*

lucrurile s-au schimbat. Îngerii au devenit un subiect la modă. Peste tot în lume, se fac despre ei filme, se organizează expoziții și se scriu cărți. Când, în primăvara lui 2003, am putut profita din nou de formidabilele servicii ale bibliotecilor berlineze, m-am văzut confruntat cu o explozie bibliografică aproape descurajantă. Începusem să lucrez într-o atmosferă de izolare și perfectă „gratuitate”, pentru ca, în final, să mă trezesc înconjurat de o uriașă hărnicie filologică sau de vioaie discursuri mondene. Evident, o anumită imagerie dulceagă, de prost gust, precum și o abundență inflaționară de cărțulii „edificatoare”, „trătățele” pioase (*Traktätchen* – le spunea Heinz Kühn încă din 1947), apăruseră pe piață de mult, dar niciodată cantitatea nu devenise atât de covârșitoare. Mi-am făcut totuși iluzia că, deși în peisajul global al angelologiei cartea mea vine cam târziu și nu poate decât să se piardă în hărmălaia generală, în spațiul românesc ea n-ar fi lipsită de utilitate. Nu știu să fi apărut, în literatura noastră teologică, ceva semnificativ asupra subiectului în ultimele decenii. Cât despre teologumena laică, ea e, deocamdată, lipsită la noi de tradiții și, ca atare, cu toate că au apărut deja semne promițătoare², rămâne mai mult sau mai puțin întâmplătoare.

Modul în care am lucrat la această carte nu e tocmai obișnuit, ceea ce, probabil, se reflectă în substanța ei. Am început cu o serie de cursuri la Facultatea de Filozofie

2. Cf. *Îngerul și persoana*, lucrările colocviului „Persoana și singurătatea îngerului”, Saloanele Rebreanu, Bistrița, noiembrie 1999, coordonator Alexander Baumgarten, Editura Charmides, Bistrița, 2000.

(în 1992 și apoi în 2001), dar, datorită unor împrejurări care țin de angajările mele publice de după 1989, nu m-am putut dedica studiului decât intermitent, trebuind, după fiecare întrerupere, să fac penibile eforturi de reacomodare. N-am scris, așadar, în pacea benedictină a unei chilii căptușite de cărți, n-am avut calma „suită de idei“ a cercetătorului tradițional. Am scris gătit, respirând greu, în interstițiile lăsate libere de felurite urgențe și tensiuni centrifugale. Dar tocmai de aceea, proiectul cărții a devenit pentru mine o formă de supraviețuire intelectuală. M-am raportat la el, vreme de peste zece ani, ca la o unică justificare, ca la singurul reper de „normalitate“, într-un context biografic dominat de risipiri tranzitorii, de arbitrar istoric, de dezordini. Aveam la ce să mă întorc. De la o vreme însă existența proiectului, dublată de nerealizarea lui, devenise stingheritoare. Eram, pentru diverși prieteni din țară și din străinătate, „ăla cu îngerii“, autorul steril al unui text virtual. Sunt cu atât mai bucuros, mai eliberat sufletește, să pot pune, în sfârșit, punct.

*

Cartea de față are două părți. Prima, o „introducere în angelologie“, își propune să aducă dinaintea cititorului rubricile mari ale domeniului. E o selecție, prelucrată, a notelor mele de curs, și mi s-a părut potrivit să păstrez, cu inevitabile riscuri, tonul discursului didactic, adică al unui discurs marcat de *oralitate* și de cuminți strategii *divulgative*. E foarte greu, cred, să găsești, astăzi, tonul cel mai convenabil pentru a scrie despre îngeri. Ai de ales între ștaiful dogmatic, sentimentalismul pompos și militant

sau uscăciunea savantă. Opțiunea pentru retorica prelegerii universitare a rezolvat de la sine dilema: adresare directă, cordială, provocator-descriptivă (cu indicațiile bibliografice de rigoare). A doua parte a cărții este în același timp mai liberă și mai sobră. Ea preia, pentru a specifica sau adânci, teme din prima parte sau deschide teme noi. Și aici sunt utilizate, uneori, note de curs, dar textul e mai puțin oral, mai analitic.

Îmi dau seama că ansamblul suferă, într-o câțva, de o anumită criză de statut. Unele libertăți eseistice alternează cu mici accese de pedanterie, vanitatea erudită nu exclude câteva candori misionare. Cu alte cuvinte, pe alocuri, discursul nu e nici destul de academic (din cauza diverselor neglijențe tehnice și frivolități), nici destul de dezinhibat (din cauza scrupulelor documentare). „Specialiștii” – care scapă cu greu de obositoarea și, în fond, impracticabila stilistică a inventarului – vor găsi multe de obiectat: surse uitate, *raccourci*-uri abuzive, informații și teme rămase pe dinafară sau expediate frugal. Mă grăbesc să le cer scuze și să-mi declar, de la bun început, intențiile, relativ modeste. N-am plănuir să livrez o „contribuție științifică”, un (fie și scurt) „tratat”, sau ceva în genul unei masive teze de doctorat. Nu mai am, pentru asta, nici timp, nici răbdare. Probabil nici competența necesară. Tot ce mi-am propus a fost să fac din îngeri un subiect *plauzibil* pentru cititorul de azi, de regulă sceptic, de cele mai multe ori incult teologic, dar care a păstrat un rest de curiozitate și onestitate intelectuală. Altfel spus, m-am străduit să redau angelologiei demnitatea culturală și relieful existențial pe care cred că le merită. Un prieten

mai tânăr, exigent și impetuos, mi-a spus, după lectura primului capitol: „E un text de cultură generală.“ Da. Așa este: un antidot minimal la *incultura generală* pe care nici erudiția obeză, nici platitudinea de învățământ politic a unor predici duminicale de minimă rezistență nu o pot dinamita. Mă gândeam, la un moment dat, să scriu pe prima pagină a cărții: „A nu se citi de specialiști!“ Dar ar fi un act de trufie. Ar fi ca și cum aș spune: „A nu se citi de cei pe care i-aș putea dezamăgi...“ Și apoi specialiștii abia au timp să se citească între ei.

Nu mi-am pus problema de a fi original. În domenii ca acela de care se ocupă cartea aceasta, originalitatea e primejdioasă. Pe de altă parte, nu mi-am impus prudențe parohiale și am evitat, pe cât posibil, crisparea confesională. Sunt convins că, dacă am comis vreo erezie, clerul nu va ezita să mă ia de urechi. Ceea ce sunt gata să accept, cu condiția ca judecata să se facă în numele unei reflexii libere, al unei înțelepciuni destinate, și nu al unui „îndrumar“ școlăresc, din categoria „cursului scurt“.

*

De-a lungul timpului – prea îndelungat – pe care l-am investit în redactarea acestei cărți, am contractat câteva datorii de recunoștință, pe care nu le pot uita. Voi pomeni, mai întâi, Wissenschaftskolleg zu Berlin care, în 1992, în 2003, dar, de fapt, în permanență, de când am avut onoarea să mă număr printre membrii săi, mi-a oferit sprijinul său concret, precum și un esențial aport de încredere. Apoi Fundația elvețiană „Landys & Gyr“, care mi-a dăruit un fertil sejur solitar pe malurile lacului Zug,

în vara lui 2002. Lui Heinz Hertach, inițiatorul acestui sejur, îi mulțumesc prietenește, ca și Hannei Widrig, continuatoarea lui la conducerea Fundației. Mulțumiri îi datorez și lui Gabriel Liiceanu, atât pentru insistențele sale de editor, cât și pentru lectura în același timp judicioasă și amicală a unor fragmente din carte. Fără generoasa lui pisălogeală și, de altfel, fără comunicarea de o viață dintre nerăbdările mele „mistice“ și rezonabilitatea lui filozofică n-aș fi avut destule motivații să scriu. M-a ajutat substanțial Anca Manolescu, punându-mi la dispoziție transcrieri după înregistrările pe bandă magnetică ale mai multor cursuri. În plus, ani de-a rândul, a crezut în proiectul meu mai mult, mult mai mult decât am crezut eu însumi. Lui Cristian Bădiliță, pe cât de năbădăios, pe atât de învățat, îi mulțumesc pentru lectura sa severă, din care am avut numai de câștigat. Mulțumesc de asemenea lui Virgil Ciomoș, mereu subtil și încurajator, și Ioanei Pârvulescu, pentru inteligența participativă a comentariilor sale. Toți cei din jurul meu m-au ajutat, de altfel, în felurite chipuri, să nu abandonez. O mențiune specială merită Marina Hasnaș. Fără grația competentă cu care m-a scutit, adesea, de grijile administrative ale Colegiului „Noua Europă“, n-aș fi avut răgazul și energia de a finaliza. În profesionalismul Monei Antohi, care s-a ocupat de redactarea cărții, am descoperit un înger al exactității căruia îi datorez recunoștință. În sfârșit, mulțumesc cititorilor mei mai vechi și mai noi, care, pe diverse căi, mi-au dat plăcuta și mobilizatoarea senzație că ar dori din nou, după atâta timp, o carte, *această* carte...

Sinaia, 23 august 2003

I. INTRODUCERE ÎN ANGELOLOGIE

*Minimum quod potest haberi
de cognitione rerum altissimarum
desiderabilius est
quam certissima cognitio quae
habetur de minimis rebus.*

(Toma d'Aquino, *Summa theologica*, I, q. 1, a. 5, ad 1)

„Este mai de dorit minimul
de cunoaștere a lucrurilor
foarte importante decât cunoașterea
socotită foarte sigură
a lucrurilor foarte mărunte.“*

* Traducerea în limba română a unor sintagme și citate din limba latină – în cazul în care acestea nu sunt traduse explicit în text – a fost realizată de Mariana Băluță-Skultéty (n. ed.).

1. Farmecul lumilor intermediare

Dihotomiile, principiul identității și tema intervalului

Trebuie să vă spun, de la bun început, că n-am văzut niciodată îngeri. Sau că nu-mi amintesc să fi văzut. Nu fac parte dintre cei care se pot lăuda cu experiențe directe, n-am organ pentru „fenomene“. Piața e plină însă de cărți pe această temă și ele se vând bine tocmai pentru că autorii lor pretind a consemna întâlniri aievea și conversații prelungite cu ființe angelice.¹ De așa ceva n-am

1. Nu vreau să spun că toate cărțile de acest fel trebuie disprețuite. Un exemplu demn de luat în seamă ar putea fi documentul furnizat de Gitta Mallasz, care consemnează o serie de „dialoguri“ cu îngerul avute de patru tineri (printre care ea însăși) în Budapesta anilor 1943–1944 (*Dialogues avec l'ange*, Aubier Montaigne, Paris, 1976). Credibilă – și, de altfel, protejată de un „Imprimatur“ vicarial din 1967 – este și cărticica lui A. M. Weigel, *Schutzengel-Erlebnisse*, Verlag St. Grignionhaus Altötting, 1969. Un contraexemplu îl furnizează o lucrare de tipul *The Ministry of Angels*, tipărită în 1918, dar reeditată în 1963 la Londra, a cărei autoare (Mrs Joy Snell, soră de caritate) se complăce într-un contact cvasispiritist cu îngerul ei păzitor care e o doamnă... Nuanțe se pot stabili și în ampla (și adeseori

avut parte și nu știu dacă asta e de bine sau de rău. Fapt e că ceva în alcătuirea mea, un soi de opacitate, poate un exces al corporalității, nu lasă loc de manifestare supra-sensibilului, paranormalului și altor asemenea experiențe, pasionante probabil, dar la care, repet, eu personal nu am acces. Cu toate acestea, găsesc că problema îngerilor este interesantă și teologic, și filozofic, și existențial, ba mai mult, că și fără suportul contactelor nemijlocite, fără vedenii, trăiri-limită și întâmplări neobișnuite poți sfârși prin a înțelege că îngerii există. Cum am ajuns să reflectez la problema asta?

Am să o iau mai pe departe. Am să încep prin a vă vorbi despre ideile care-mi sunt antipatice. Faptul că ideile pot fi antipatice denotă că, dacă le iei în serios, ele se comportă ca niște ființe vii, agresive sau cordiale, și că, prin urmare, poți avea cu ele relațiuni afective... Una dintre ideile care îmi sunt foarte antipatice e *dihotomia*, prestigiul gândirii binare, înclinația de a defini lumea în

candida) literatură americană dedicată subiectului în ultima vreme. Joan Wester Anderson, de pildă (*Where Angels Walk*, Barton & Brett, 1992), e mai ușor de digerat decât Sophy Burnham, cu bestsellerul ei *A Book of Angels* (Ballantine Books, 1990). De o anumită utilitate (în cheie jurnalistică) e, pe același domeniu, Pierre Jovanovic, *Enquête sur l'existence des anges gardiens*, Filipacchi, Paris, 1993. O cu totul altă categorie o reprezintă, desigur, întâlnirile cu îngeri ale mysticilor, legitimați, de regulă, prin sanctificare. Lista e lungă, de la Margareta da Cortona (despre care a scris François Mauriac) și Francesca Romana până la Anna-Katharina Emmerich (al cărei biograf e Clemens Brentano), Gemma Galgani, sau Padre Pio. Cf., între altele, Pascal P. Parente, *The Angels*, Grail Publications, St. Meinrad, Indiana, 1958, cap. X.

alb–negru. Modul acesta de a gândi e sursa cea mai la îndemână a generalizărilor de bodegă. Când aud vorbindu-se de „materie–spirit“, „corp–suflet“, „bine–rău“ simt cum bogăția lumii pălește. Știu cât de curios poate să sune o asemenea declarație. Știu că dacă vezi prea multe nuanțe între conceptele polare nu mai poți alege și, în fond, nu mai poți acționa. În imediat, nu te poți descurca hamletizând: „da“ trebuie să fie „da“ și „nu“ – „nu“. Dar aici n-am în vedere acțiunea, ci înțelegerea. Iar înțelegerea are nevoie de răgazul unei analize, pe care dihotomiile o blochează. Odată ce lucrurile sunt „sortate“ scurt pe două căprării, nu mai rămâne loc pentru complicații lămuritoare. De aceea pretind că ori de câte ori intră în funcțiune dihotomiile, în odaia lumii se face întuneric: nu se mai vede nimic, se aude doar țăcănitul mecanic al unei bombe cu ceas. Adevărul (sau dezbaterea despre adevăr) începe să se constituie mai curând de la trei în sus, de la un *tertium* dat, nu exclus. Sigur că sunt domenii particulare – logica, de pildă – unde principiul contradicției are autoritate și funcționează: nu poți să spui despre un lucru că este în același timp el însuși și opusul său. De acord. Dar chiar și așa, contează enorm despre ce lucru e vorba. Una e identitatea unei găleți, alta este identitatea lui Gheorghe. Evident, $A = A$ și $A \neq \text{non-}A$. Dar în cazul lui Gheorghe lucrurile sunt mai complicate. Identitatea omului încapă mai greu în această ecuație. Ea este suma tuturor ipostazelor temporale pe care un individ le parcurge evoluând, depășindu-se, revizuiindu-se. Identitatea „A“ a unui om este o variabilă, un grafic care se dezvoltă în timp. În ea intră opțiunile individuale (deci o sumedenie